

SOSYOLOJİ

DURKHEİM'İN AHLÂK SOSYOLOJİSİ

Yazan: Mehmet KARASAN

Ahlâk Meselesi.

Durkheim 1858 de doğmuştur. Genç yaşında Fransa'nın mağlûbiyetini görmüştür. 1879 da, Yüksek Öğretmen Okuluna girdiği zaman, birçok yaşıtları gibi, o da Fransa'nın kalkınmasına çalışmak isteği ile dolu idi. Okul arkadaşlarının anlattıklarına göre, daha o zaman çevresinde bir gurup toplamağa başlamış, gelecek çalışmalarının plânını çizmiş ve iş arkadaşlarını seçmişti. Onca mağlûbiyetin sebepleri maddî olmaktan ziyade mânevî veya ahlâkî idi. Fransa'nın herşeyden ziyade mânevî ve ahlâkî bir kalkınmaya ihtiyacı vardı. Bunun için de mânevî ilimlerde bir inkilâp yapmak, olanlara da müsbet ilmin şeklini vermek, mânevî şeyleri de, başka şeyler gibi müspet metotla incelemek gerekiyordu. Bu da ancak, Auguste Comte'danberi ilim yilunda çabalamakta devam eden mânevî hadiseler ilmi sosyolojinin yeniden tam olarak kurulmasıyle mümkün olabilirdi.

İşte böylece Durkheim, 1882 de felsefe agrejesi olarak okuldan ayrıldığı zaman, yeni bir metotla ortaya çıkacak sosyoloji ilminin, 1789 danberi sürüp gelen çeşitli buhranları, bunların da başlıcası olarak gördüğü ahlâk buhranını anlamak ve karşılamakta oynıyabileceği önemli rol hakkında kesin bir fikir sahibi idi. İlk yazısı "Müsbet Ahlâk İlmi" üzerinde bir makale di. Bordeaux Üniversitesinde verdiği ders'erin temelini ahlâk meselesi teşkil ediyordu. Sonra, 1902 den 1917 ye, yani ölümüne kadar Sorbon da verdiği dersler ile sosyoloji tarihinde devir yaratan eserleri hep aynı meseleyi ahlâk meselesini incelemek ve çözümlenmek emekleri ile doludur.

Nitekim yakın çalışma arkadaşları Cléstio Bouglé (1) ile Paul Fauconnet, (2) ölümünden sonra yayımlanan eserlerine yazdıkları ön sözlerde onun bu ahlâkçı yönünü belirtmişlerdir. Marcel Mauss'a göre, ahlâk, Durkheim'

(1) Durkheim, Sociologie et Philophie, préface.

(2) Durkheim, Education Morale, préface.

in "hayatının gayesi", "düşüncesinin temeli" idi. Durkheim üzerine, bir sıra enteresan incelemeler yayınlıyan, Georges Gurwitch de, bu nokta üzerinde ısrarla duruyor: "Ahlâk meselesi Durkheimi'nin temelli endişelerinden biri idi. Devrimizin korkunç ahlâk buhranına bir çare ve bir çözüm şekli bulmak için bir devir yaratan ve yaratmağa lâayık olan geniş sosyolojik araştırmalara girişmiştir. Bu araştırmalar onu gerçekte ahlâk meselesinin çözümünden daha önemli sonuçlara götürmüştür. Bu bakımdan Durkheim, tıpkı Kristof Kolomb gibi, Hind yolunu aramağa çıkmış, Amerikayı bulmuştur." (3) diyor.

Durkheim'in, 1893 te yayınladığı, en önemli eseri "*İçtimai İş Bölümü*" şu sözlerle başlıyor: "Bu kitap herşeyden önce ahlâk hayatı olaylarını müsbet ilimlerin metodu ile incelemek için bir emektir." "Bizim istediğimiz ahlâkı ilimden çıkarmak değil, ahlâkın ilmini yapmaktır. Bu ise tamamiyle başka bir şeydir." (4). Şu sözlerle de sona eriyordu: "Pek haklı olarak deniyorki, ahlâk bir buhran geçiriyor. Az zaman içinde cemiyetlerimizin yapısında derin değişmeler olmuştur. İmanımız sarsılmıştır, geleneğin saltanatı yıkılmıştır. Fert muhakemesi cemiyet muhakemesini aşmıştır. Hastalığın çaresi, cemiyet durumunun bugünkü şartlarını artık karşılamıyan, ve ancak suni ve zâhiri bir ömür sürebilecek olan âdet ve hareketleri yeniden canlandırmak değildir. Başlıca iş, bu hastalığı, anomaliyi, durdurmak, birbirine aykırı âdetlerle, birbiriyle çarpışan uzuvları ahenkli olarak çalıştırarak vasıtalarını bulmaktır. O halde, hastalığımız, sanıldığı gibi, fikri bir hastalık değildir.. Onun daha derin sebepleri vardır. Eğer bugün bir hastalıktan ızdırap çekiyorsak, bunun sebebi, bugüne kadar tatbik ettiğimiz ahlâkı hangi nazari mefhum üzerine dayamak gerektiğini bilmemiz değil, fakat bu ahlâkın, bazı kısımlarında, çaresizce sarsılması, ve bize gerekli olan ahlâkın da henüz kurulmamış olmasıdır. Böylece bugün birinci vazifemiz kendimize bir ahlâk edinmektir." (5).

İş Bölümünden birkaç yıl sonra kaleme aldığı *İntiharda* da, esas yine ahlâk meselesidir. "İntiharlar, içinde bulunduğumuz ahlâk düşüklüğünün objektif, barometrik ifadesidir". "Elli yıldan az bir zamanda, memleketine göre, intiharlar, üç, dört, hattâ beş misli artmıştır. O halde bu yüz yıl boyunca (XIX. yüzyıl) intihar teşebbüslerinin bu şekilde artabilmesi için cemiyet yapısının derinden değişmiş olması lâzımdır. İmdi, bu kadar tehlikeli ve hızlı bir değişmenin marazî olmaması imkânsızdır; çünkü bir cemiyetin yapısı bu kadar süratle değişemez". (6). "Tutulduğumuz hastalık büyük

(3) *Essais de Sociologie*, sayfa 279

(4) *Division du Travail Social*, birinci baskının önsözü.

(5) *İçtimai İş Bölümü*, netice. Sayfa, 459 - 460

(6) *İntihar*

bir iktisat sefaletinin değil, kaygı verici bir ahlâk sefaletinin delilidir.” (7). “Bu tarzda gözümüzün önüne serilen bu ahlâkî karakter bozukluğu, cemiyet yapımızın derin bir bozukluğunu göstermektedir. Birini iyi etmek için, ötekni düzeltmek zaruridir” (8). “İntiharın anormal olarak ilerlemeleri ile çağdaş cemiyetlerin tutulduğu umumî hastalık aynı sebeplerden ileri gelmektedir. Kendi isteği ile ölenlerin istisnâî derecede yüksek sayısı, menî cemiyetlerin muztarip olduğu derin bir hastalığı göstermekte, ağırlığını belirtmekte, hattâ ölçüsünü bile vermektedir.” (9).

1900 de, ders olarak kaleme aldığı halde, ancak son zamanlarda, 1937 de yayınlanan *Meslek Ahlâkında*, ahlâk meselesini iktisat bakımından ele almakta, gene aynı neticelere varmaktadır: “Bir cemiyet müessesesi (ekonomi) bir ahlâk disiplini olmaksızın yaşayamaz. Çünkü aksi halde ortada ancak bir biriyile çarpışan fert iştihaları kaçar. Avrupa cemiyetlerinin bugün muztarip olduğu buhran işte buradan geliyor. Ekonomik hayat ikiyüz yıldanberi görülmedik bir gelişmeye kavuşmuştur. Şimdiye kadar hor görül-müş, aşağı sınıfların eline bırakılmış, ikinci sırada bir yer işgal etmişken, şimdi birinci sıraya yükselmiştir... Cemiyet hayatının bütününde böyle bir yer tutan bir faaliyet kendine mahsus bir ahlâk düzeninden mahrum kalamaz. İnsanlar arasında barış ve düzen tamamiyle maddi illetlerden, hattâ pek ileri bile olsa, kör bir mihanikiyetten, otomatik olarak doğamaz. Bu bir ahlâk işidir.” “Ekonomik hayatın bu şekilde ahlâk dışında kalması, kamu hayatı için bir tehlike teşkil etmektedir. Ekonomik fonksiyonlar millet kuvvetlerini büyük bir bölümünü kendine çekmektedir. Birçok fertlerin hayatı ticaret ve sanat muhitlerinde geçiyor. Dolayısıyla de hayatlarının büyük bir kısmı her türlü ahlâk faaliyetinin dışında geçiyor. Böyle bir durumun büyük bir ahlâk düşkünlüğü kaynağı olmaması imkânsızdır.” (10).

1902 de *İş Bölümünün* ikinci baskısına eklediği yeni bir önsözde meslek ahlâkı üzerine derslerinin bir özetini veriyor. Diyor ki: “Bu kitapta (*İş Bölümü*) birçok defalar ekonomik hayatın içinde bulunduğu hukukî ve ahlâkî kanunsuzluk ve kaidesizlik durumu üzerinde ısrar ediyoruz. Ekonomik fonksiyonlar alanında meslek ahlâkı gerçekten pek iptidai bir durumda bulunuyor. Başarı en ayıp hareketleri bile bağışlatıyor. Mübah olanla yasak olan, doğru olanla doğru olmıyan arasında sabit bir sınır yoktur. Bu sınır fertlerin keyfi arzularına göre yer değiştirmektedir. Bu kadar belirsiz ve bu kadar gevşek bir ahlâk, bir disiplin kuramaz. Bundan da şu çıkıyor ki, kol-

(7) Aynı eser 445

(8) Aynı eser 446

(9) Aynı eser 450

(10) *Meslek ahlâkı*, Birinci Bölüm.

lektif hayatın bütün bu alanı, büyük bir bölümünde, kanun ve âdetin düzenleyici tesirinden dışarda kalıyor.” “Böyle bir anarşinin marazî bir hadise olduğu apaçıktır. Çünkü o, cemiyetin asıl gayesine karşı gelmektedir. O da, kuvvetlinin dayandığı fizik kanununu daha yüksek bir kanuna bağlı kılarak, insanlar arasındaki savaşı ortadan kaldırmak, veyahut, hiç olmazsa, yumuşatmaktır.” “Böylece her türlü ekonomik disiplinin eksikliği, tesirlerini ekonomik hayatın ötesine de yaymaktan, dolayısıyla umumi ahlâkta bir düşkünlük yaratmaktan uzak kalamaz.” (11).

1902 - 1903 de, sadece ders olarak yazdığı halde, başka bir takım eserleri gibi, ölümünden sonra, dostları tarafından kitap halinde yayınlanan, *ahlâk Terbiyesi* adlı eserinin ön sözünde terbiyedeki anarşinin ahlâktaki anarşiden geldiğini belirterek diyor ki: “Okullarımızda çocuklarımıza tamamiyle lâ-yik bir ahdâk terbiyesi vermeğe karar verdik: Bundan, kitabî dinlerin dayandığı prensiplerin yardımı olmaksızın, ancak yalnız akılla isbat edilen fikirler, duygular ve hareketlere dayanan, bir kelime ile tamamiyle rasyonalist bir terbiye anlamak gerektir. İmdi bu kadar önemli bir yenilik kökleşmiş fikirleri sarsmaksızın, edinilmiş alışkanlıkları bozmaksızın, bir takım yeni meseleler ortaya çıkarmaksızın meydana gelemez. Şüphesiz terbiye birkaç yıl önce birdenbire böyle bir şekil almış olsaydı, bu kadar âni bir değişmenin şeylerin tabiatına uyup uymadığından şüphe edilebilirdi. Fakat bu, gerçekte, kaynakları tarihin kaynaklarına kadar yükselen, devamlı bir gelişimin neticesidir. Yüzyıllar var ki terbiye lâ-yıklaşıyor. Arasında, iptidai milletlerin ahlâkı olmadığını söyleyenler olmuştu. Ahlâksız millet yoktur. Fakat iptidai cemiyetlerin ahlâkı bizim ahlâkımız değildir. Onların ahlâkını belirten özellik, tamamiyle dinî oluşudur. Dinî demekten maksadım şudur: Ahlâklarında sayısı en çok, en önemli vazifeler insanın, insana karşı vazifeleri değil, insanın tanrılara karşı vazifeleridir. Esas mükellefiyetler hemcinsine saygı göstermek, yardım etmek değil, buyurulan ayinleri tamı tamına yerine getirmek, tanrılara olan borcu ödemek, hattâ gerekirse onların uğruna hayatını bile feda etmektir. İnsanî ahlâka gelince, o pek ufak sayıda birkaç ilkedden ibarettir. Bunlara saygısızlık da pek hafifce cezalandırılır. Onlar sadece ahlâkın eşindedir. Yunanistan'da bile, adam öldürme, suçlar sırasında, ağır dinsizlik ve küfür suçları yanında pek aşağı bir yer alıyordu. Bu şartlar altında ahlâk terbiyesi, ahlâkın kendisi gibi tamamiyle dinî olmak zorunda idi. Fakat hâdiseler yavaş yavaş değişiyor. İnsanî vazifeler çoğalıyor, belli şekil alıyor, ilk plâna geçiyor. Öteki vazifeler ise, tersine, silinmeye başlıyor. Bu neticeye varıştı hıristiyanlığın büyük tesiri olduğu söylenebilir. Hıristiyanlık tamamiyle insanî

(11) İçtimai İş Bölümü, ikinci baskının önsözü.

bir dindir. Çünkü dinin Tanrısı, insanın kurtuluşu için ölmüştür. Hristiyanlıkta insanın Tanrıya karşı başlıca vazifesi insanlara karşı insanlık vazifesini yerine getirmektir. Şüphesiz Tanrı ahlâkta önemli bir rol oynamakta devam ediyor, ahlâka saygıyı, saygısızlığı ise, cezalandırmayı sağlıyor. Ahlâka saldırma, ona saldırma oluyor. Fakat bununla beraber o ahlâkın sadece bekçisidir. Ahlâk disiplini onun için değil, insan için kurulmuştur. O ancak bu disiplini daha tesirli kılmak için işe karışır.” (12).

Durkheim protestanlık ve onu takiben ispiirtüalist felsefe ile ahlâkın muhtarlığını kazandığını, hemen bütün feylesofların her türlü dinî anlayıştan mustakil bir ahlâk kurulabileceğine inandıklarını, böylece başlangıçta din ile ahlâkı bir birine bağlayan bağların gittikçe gevşediğini dolayısıyla layik ahlâk terbiyesinin tarihin gidişine uygun olduğunu belirttikten sonra, diyor ki: “girişilen iş, mümkün ve zaruri olmakla beraber güçlüksüz değildir” Terbiyeyi lâyikleştirmek, rasyonelize etmek için, layik olmayı atmak kâfi değildir. Çünkü din ile ahlâk, tarih boyunca öyle birbirine karışmıştır ki, “ahlâkı, ve ahlâk terbiyesini rasyonelize etmek maksadı ile, yerine birşey koymaksızın, ahlâk disiplininden dinî olan her şeyi atmakla yetinecek olursak, o zaman asıl ahlâk unsurlarını atmak tehlikesiyle karşılaşabiliriz. O zaman da rasyonel ahlâk adı altında fakir ve renksiz bir ahlâk elimizde kalır.” Bu tehlikeyi önlemek için, “bu kadar uzun zaman en esaslî ahlâk fikirlerine taşılık eden dinî kavramların rasyonel karşılıklarını bulmak lâzımdır.” “Fakat bu da kâfi değildir. Yalnız ahlâkın, rasyonelleşirken, kurucu unsurlarından bazılarını kaybetmemesine dikkat etmek kâfi değildir, aynı zamanda, lâyikleşirken yeni unsurlarla zenginleşmesi de lâzımdır. Yeni ahlâk temayülleri ortaya çıkmadan, ruhlarda daha büyük bir adalet sususluğu canlanmadn, kmu vicdanı bir takım iştihaklarla işlenmeden, ahlâk terbiyesinin daha büyük bir rasyonelite yolunda ilerlemesi mümkün değildir. Bir cemiyetin yaşayabilmesi için önünde, yöneleceği bir ahlâk ideali bulunmalıdır. O cemiyetin yapacak bir şeyi, gerçekleştirecek biraz iyilik, insanlığın ahlâk hazinesine katacak orijinal bir yardımı olmalıdır. Haylazlık, kişiler gibi, topluluklar içinde kötü örnektir. Bir cemiyetin ahlâk kuvvetleri kullanılmaz olarak kalırsa, görülecek bir işe girişmezlerse, ahlâk yolundan sapar marazlı ve zararlı olurlar.” (13).

Böylece, biryandan, din gittikçe ahlâklâşmakta, öte yanda da ahlâk gittikçe dinsizleşmektedir. Ahlâk layikleştikçe daha insani, daha rasyonel, dolayısıyla daha külli bir şekil almağa doğru gidiyor. Fakat dinden ayrılması, dinî şeklini kaybetmesine sebep oluyor, bu da onun zayıf yanını teşkil ediyor. Çünkü layik ahlâk ancak bir din olarak ortaya çıktığı zaman kuvvetli

(12) Ahlâk terbiyesi, (Education Morale)

(13) Ahlâk terbiyesi, önsözü.

bir ahlâk olacaktır. Bu bakımdan eskiden ahlâkımız din iken, gelecekte dinimiz ahlâk olacaktır. Bu günkü ahlâk buhranı işte bu geçit noktası üzerinde durmamızdan ileri geliyor.

1912 de yayınladığı *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, hemen bütün büyük cemiyet müesseselerinin (ilim, teknik, ahlâk, hukuk) dinden doğduğunu göstererek, din kuvvetlerinin, insan kuvvetleri, ahlâk kuvvetleri olduğunu belirttikten sonra, diyor ki: “bugün bir geçit ve ahlâk fakirliği devri yaşıyoruz. Geçmişin büyük şeyleri, atalarımızı heyecanlandıran şeyler, artık bize aynı şevki vermiyor. Çünkü onlar artık günlük hayatın bayağı şeyleri olmuş yahutta bugünkü emellerimize karşılık vermez hale gelmişlerdir. Bunların yerlerini tutacak bir şey de yapılmamıştır. Efendilere kölelerine iyi muamele etmesini buyuran hristiyanlık prensipleri artık bizi heyecanlandırmıyor. Öte yandan hiritiyanlığın eşitlik ve insanlar arasında kardeşlik üzerine verdiği fikirler de bugün bize haksız eşitsiklerle dolu görünüyor. Fakir'ere karşı merhametini biraz platonik buluyoruz. Daha tesirli bir merhamet istiyoruz. Fakat bu merhametin nasıl olması gerektiğini ve hadiselerde nasıl gerçekleşebileceğini henüz açıkça görmüyoruz. Sözün kıyası eski Tanrılar kocıyor ve ölüyor. Başkaları da henüz dünyaya gelmemiştir.. Fakat bu kararsızlık ve kargaşalık hali sonsuzca devam edemez. Bir gün gelecek cemiyetlerimiz, yeniden yaratıcı heyecan anları yaşıyacaktır. Bir zaman için insanlığa yol gösterecek yeni idealler ortaya çıkacaktır. Yeni formüller belirtecektir. Ölmez inciler yoktur. İnsanlığın gelecekte yeni inciller tasarlamağa gücsüz olduğuna inanmak için ortada bir sebep yoktur.” (14).

Böylece görüyoruz ki, cemiyet meselelerini hangi yönden ele alırsak alalım, hep bir ahlâk meselesi, bir ahlâk buhranı karşısında bulunuyoruz. O halde bugün sosyolok için esas mesele buna bir çare bir çözüm şekli bulmak olmalıdır.

Ahlâk Meselesinin Çözümü.

I — Metot.

Durkheim'a göre, meselenin çözümü için biricik yol “ahlâk hayatı vaki-

(14) Les Formes élémentaires de la vie religieuse. [Sayfa 609-611]

alarını müsbet ilim'erin metodu ile incelemektir. Bundan maksat ahlâkı ilim-
alarını müsbet ilimlerin metodu ile incelemektir. Bundan maksat ahlâkı ilim-
den çıkarmak değildir. Fakat ahlâkın ilmini yapmaktır. Bu ise tamamiyle
başka şeydir. ” (15) Bu ahlâk ilmi de, öteki ilimler gibi “ahlâk vakıalarını
müşahade, tasvir, tasnif etmek, ve onları açıklıyan kanunları araştırmakla” (16)
uğraşacaktır. Böylece, “bütün bir ilmi kurmakla işe başlamak lâzımdır. Bu
ilim ahlâk hadiselerini sınıflandırdıktan sonra, bu şekilde teşkil edi'len tip-
lerden herbirinin bağlı olduğu şartları arıyacak, oynadığı rolü tayin edece-
ktir, yani bir müsbet ahlâk ilmi kurulacaktır”. (17). O halde, ahlâk ilminin
ilk işi ahlâk hadiselerini müşahade etmektir, yani: onları başka hadiselerden
ayıran, yalnız kendilerine ait olan ve onlara ahlâki adının verilmesini gerek-
tiren özellikleri görmek, belirtmektir. Sonra, onları sınıflandırmaktır, yani:
onları ahlâkî kılan genel özelliklerinden başka, özel özelliklerine göre gu-
ruplaştırmak, çeşitli ahlâk şekillerini göstermektedir. Daha sonra da genel
ve özel özellikleri ile görülen ve beliren olayları izah etmek, açıklamaktır,
yani: olayların sebeplerini, cemiyet içinde gördüğü işleri, fonksiyonlarını,
bir kelime ile olayları idare eden kanunları aramaktır.

Şüphesiz, her ilim gibi, müsbet ahlâk ilminin de başlıca iki işi olayları
görmek ve açıklamaktır. Fakat bununla yetinmek işi yarı yolda bırakmak
olur. “Her şeyden önce gerçekliği incelemek. istememizden, onu düzeltmek,
onarmak istemediğimiz sonucu çıkmaz. Öyle sanıyoruz ki, araştırmalarımı-
zın sadece nazari bir faydası olsaydı, araştırmalarımız bir saatlik bir emeğe
bile değmezdi. Eğer teorik meseleleri pratik meselelerden dikkatle ayırıyor-
sak, bundan maksadımız sonuncuları ihmal etmek değildir. Aksine onları
daha iyi halledebilecek bir durumda bulunmaktır. İlim bize hareketimizi
yöneltmek zorunda olduğumuz yönü bulmağa, kendisine doğru belirsizce yö-
nelmediğimiz ideali belirtmeğe yardım edebilir.” (18). Çünkü, “insanlarla mü-
nasebetlerimizi düzenlemek için, şeylerle münasebetlerimizi düzenlemek
için kullandığımız vasıtalarından başkasına başvurmamız zaruri değildir. Me-
todik olarak kullanılan düşünce, her iki halde de kâfidir. İlimle ahlâkı ba-

(15) Division du Travail Social. Birinci baskının önsözü.

(16) İş bölümü, önsöz.

(17) İş bölümü. Birinci baskıya giriş, 20

(18) İş bölümü. Önsöz.

rıstıran ahlâk ilmidir. Çünkü o bize ahlâk gerçekliğini saymayı öğrettiği gibi, onu onarmak vasıtalarını da verir." (19). "Gerçekten fertler gibi cemiyetler için de sağlık iyidir ve arzu edilir şeydir. Aksine hastalık ise kötüdür ve sakınılmak gereken şeydir. O halde çeşitli cemiyet vakıalarında sağlığı hastalıktan ilmî olarak ayırt etmek imkânını veren objektif bir miyar bulacak olursak, ilim kendi metoduna sadık kalmakla beraber pratiği aydınlatacak halde olacaktır." (20). Böylece ahlâk ilmi ahlâk vakıalarını müşahade ve izah etmekle yetinmiyerek, onlar hakkında hüküm de verebilecektir. "Bu şartlar altında düşüncenin işde faydasız olduğunu söylemeğe hakkımız yoktur. İlimle sanat arasında artık bir uçurum yoktur. Birinden ötekine atlama- dan geçilebilir. Gerçekte ilim ancak sanat yoluyla vakıalara inebilirse de, san'at ta ilmin devamından başka birşey değildir." (21). Böylece müsbet ahlâk ilmi, klâsik ahlâk felsefesi gibi, başlıca ikiye bölüne ayrılıyor: teorik ve pratik ahlâk. Teorik ahlâk, ahlâk vakıalarını müşahade ve izah edecek, pratik ahlâk ta ahlâk vakıaları üzerine hükümler verecektir. Nazari ilimden pratik neticeler çıkaracaktır. Kısacası ahlâkı incelemek, başlıca üç bölüme ayrılacaktır: onlar da müşahade (görme), izah (açıklama), hüküm (netice çıkarmak) dır.

Ahlâk Vakıalarını Müşahade.

Hadiseleri müşahade, görme, pek tabii ve herkesin her zaman yaptığı bir iş ise de, ilim müşahadesi, verimli olabilmek için, güç bir takım şartların yerine gelmesini gerektirir. Bütün ilimler için gerekli olan bu şartlar, ahlâk ilmi için daha da gereklidir. Çünkü, ilkin, ahlâk hadiseleri, ötekilerden daha giriftir, dolayısıyla, doğru bir müşahade daha zordur. Sonra ahlâk ilmi de, Durkheim'in kurmak istediği bir ilimdir, dolayısıyla metodu henüz kurulmuş ve kökleşmiş değildir. Fakat, ahlâk düşüncesi, ve onu sistemleştiren ahlâk felsefesi pek eskidir. Onun için, ahlâkçının ilkin onlardan sıyrılması, sonra da, başka ilimlerin tatbik ettiği müşahade metodu ile hadiseleri incelemesi lâzımdır. "Nitekim, ahlâk ilim konusu olmadan önce, düşünce ahlâkla uğraşmıştır. Ahlâk hayatı vakalarının başlıcalarını böylece belli bir tarzda kavramaya ve açıklamaya alışmış bulunuyoruz. Halbuki bu tarzın ilimle-

(19) Division du Travail Social. Önsöz IV, VI.

(20) Règles de la Méthode Sociologique [61]

(21) Aynı eser 62

hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü tesadüfle ve metotsuz kurulmuştur. Eğer bu hazır hükümlerden kurtulmazsak, gelecek incelemeleri kavrayamayacağımız pek açıktır. İlim her yerde olduğu gibi burada da tam bir düşünce serbestliği ister. Uzun bir alışkanlık sonunda düşüncemizde yerleşen birtakım görmek ve hüküm vermek tarzlarından sıyrılmamız lâzımdır. Metodlu şüphe disiplinine adam akıllı uymamız lâzımdır. Fakat yalnız bu kâfi değildir. Bundan başka, incelediğimiz hadise'leri Descartes'ın sözünce ilmî olan yanlarından görmek yani onlarda objektif bir unsur bulmak lâzımdır. Asıl güç olan da budur. (22). O halde ahlâk hâdiselerini müşahadede sosyolojik hadiselerin müşahadesinde gerekli olan şu temel kaideleri gözönünde tutmak lâzımdır:

1) "Bu kaidelerin birincisi ve başlıcası sosyolojik vakaları şeyler olarak gözden geçirmektir." (23). Bir çok tartışmalara yol açan bu kaidenin maksadı açıktır. Cemiyet hadiselerini onları tasavvur eden şuurlu varlıklardan ayrı olarak, kendiliklerinde gözden geçirmek lâzımdır. Onları dış şeyler gibi, dıştan, dış özellikleri ile incelemek lâzımdır. Çünkü onlar bize şeyler olarak, ancak bu özellikleriyle görünürler.

2) "İkinci kaide bütün peşin hükümleri önceden edinilmiş fikirleri sistematik olarak atmaktadır." (24).

3) "Üçüncü kaide de herhangi bir cemiyet vakıalarını gurubunu araştırmaya girdiğimiz zaman, onları ferdî görünüşlerinden ayrı olarak görüldükleri bir yandan görmeğe çalışmaktır." (25).

Peşin hükümlerden sıyrılmak, ahlâk hadiselerini şeyleri inceler gibi incelemek, incelemeğe de en objektif, araştırmaya en elverişli yanlarından başlamak, iş te ahlâk vakıalarını müşahadede gözönünde tutulacak kaideler. Fakat iş onları söylemekte değil, uygulamaktadır.

Gerçekten, "umumiyetle ahlâkçıların meseleyi nasıl çözümlediğini biliyoruz. Onlar şu prensipten hareket ediyorlar. İçimizden her birimiz ahlâkın bütün esasını kendi benliğinde taşımaktadır. Bu takdirde onu bir bakışta bulmak için yeter bir dikkatle kendi içimize bakmak kâfidir. Böylece ahlâkçı kendini sorguya çeker, şuurunda az çok açıkça sezdiği kavramlar arasında şunu veya bunu yakalar, onu ahlâkın temel kavramı olarak görür. Bazılarına göre bu fayda kavramıdır. Bazılarına göre kemal, olgunluk bazılarına göre de insan haysiyeti kavramıdır." (26) "Bazılarına göre insan bu fikri

(22) Division du Travail Social, önsöz, VçI.

(23) Règles de la Méthode Sociologique sayfa 20.

(24) Aynı Eser 40

(25) Aynı Eser 57

(26) Education Morale 24

kendinde doğuştan hazır bulur. Bazılarına göre ise bu fikir tarih boyunca yavaş yavaş teşekkül eder. Fakat hepsine göre, rasyonalistler gibi ampris-lere göre de, bu fikir ahlâkta gerçekten gerçek olan şeydir. Ahlâk ve hukuk kaideleri ise bunun hususi hallere tatbikinden başka birşey değildir. Böylece ahlâkın ortaya attığı bütün meseleler şeylerle değil, fikirlerle ilgilidir. Bilinmesi gereken hukuk fikrinin, ahlâk fikrinin neden ibaret olduğudur. Yoksa kendiliğinde alınan ahlâkın ve hukukun mahiyeti ne olduğu değildir.” Bütün bu görüşlerin eksikliği şeylerden değil, fikirlerden hareket etmeleridir. Fikirleri şeylerin müşahadesi üzerine kuracak yerde, şeyleri fikire göre kavramaktadır. Bunun için de ne kadar fikir varsa, o kadar da ahlâk görüşü vardır. Dolayısıyla de hiçbir objektif temele dayanmayan keyfî ve sübjektif görüşlerdir. Bunlar üzerine ilim kurulamaz. O halde ahlâk üzerine daha önce edinilen bütün bu fikirleri bir yana bırakarak ahlâkı bir vaka olarak müşahade etmek ve gerçekte onun hakkında ne bildiğimizi görmek lâzımdır. Bunun için de bu ilme konu olan vakıaları, yani ahlâk vakıalarını tıpkı bir biyolojistin biyolojik vakaları göze görünen karakterleriyle tanıdığı gibi dış ve gözle görülen bir alâmetle özellikle belirtmek lâzımdır.

“İlk olarak apaçıktır ki ahlâk hadiseleri bir takım hareket kaideleridir. Böyle birçok hadiseler vardır ki ahlâkla ilgili değildir. Meselâ bir takım kaideler vardır ki hekime şu veya bu hastalığın tedavisinde takibedeceği hareket tarzını gösterir. Bir takımları da fabrikacıya, tüccara, sanatkâra, işlerini başarmak için ne tarzda hareket etmeleri gerektiğini öğretir. Halbuki bunlar ahlâk kaideleri değildir. Ahlâk kaideleri onlardan şu iki çizgi ile ayrılır.

1) Bir fiil, mahiyeti gereğince bir ahlâk kaidesine uymak zorunda olduğu halde, ahlâk kaidesine uymadığı zaman, bundan haberdar olan cemiyet, uymazlığın önüne geçmek için, işe karışır. Failine karşı tesirli şekilde harekete geçer. Meselâ, bir adam öldüren veya bir hırsızlık işliyen biri, maddî bir cezaya çarpılır. Şeref ve haysiyet kanunlarına aykırı hareket eden bir kimse, kamunun nefretine uğrar. Hür rızasıyla giriştiği taahhütleri yerine getirmiyen bir adam, işlediği zararı ödemek zorundadır. Vesaire. Halbuki başka hareket kaideleri bozulduğu zaman aynı hadise meydana gelmez.

2) Bu cemiyet tepkisi, gerçek bir zaruretle, kaideyi bozan fiilin hemen peşinden gelir. Hattâ bazan en ufak şekillerine kadar önceden tayin edilmiş ve kararlaştırılmıştır. Herkes, fiil selâhiyetli mahkemeler veya kamu oyu tarafından kaideye aykırı olarak tanındığı zaman, ne olacağını bilir! Yerine göre cezalandırmak yahut işleneni onarmak, yahut da bütün bu neticeleri

aynı zamanda elde etmek için fail üzerine maddî veya manevî bir *tazyik* icra edilir. Cemiyetin kaideyi bozan fail üzerine önceden kararlaştırılmış bu tepkisi bir *müeyyide* denilen şeyi meydana getirir. Bu da bizim aradığımız kıstastır. Her ahlâk kaidesi müeyyideli bir hareket kaidesidir." (28).

Ahlâk hadisesini hukuk hadisesinden pek ayırt etmiyen bu görüş Durkheim'in en çok bağlandığı bir anlayıştır. Nitekim *Meslek Ahlâkında* birini öteki için almakta bir beyis görmüyor. "Ahlâk ve hukuk kaideleri; - ki biz bunlara kısaca ahlâk kaideleri diyoruz, - müeyyideli tavır ve hareket kaide-leridir. Hiçbir insan olayı bu özelliği göstermez. Müeyyide tarif ettiğimiz gibi insanın yaptığı işin sadece kendiliğinden doğurduğu bir sonuç değildir. O, işin daha önce kurulmuş bir tavır ve hareket kaidesine uygun veya aykırı olmasından doğan bir sonuçtur. Hırsızlık ceza görür. Bu ceza bir müeyyide-dir. Fakat ceza işin şu veya bu maddî bir iş olmasından gelmez. Hırsızlığın, yani başkasının malına tecavüzün yasak olmasından gelir. Hırsızlık ceza görür, çünkü yasaktır. Mülkiyet anlayışı bizimkinden büsbütün başka bir cemi-yet farzediniz, bugün hırsızlık sayılan ve bu yüzden ceza gören birçok fiiller, bu özelliği kaybedecek, dolayısıyla ceza görmeyecektir. O halde müeyyide fiilin özüne, tabiatına bağlı değildir. Çünkü fiil olduğu gibi bâki kalacak, fakat müeyyide ortadan kalkacaktır. Böylece müeyyide bu fiil'in kendine ce-vaz veya ceza veren kaide ile olan münasebetine bağlıdır. Bundan ötürüdür ki bütün ahlâk ve hukuk kaideleri müeyyide ile tarif edilir. Hülâsa *müeyyi-de her ahlâk kaidesinin temel unsurudur.*" (29).

Ahlâkın rasyonel anlaşılır unsurlarını inceliyen *Ahlâk Terbiyesi* de kai-de ve müeyyideyi ahlâkın birinci unsuru olarak belirtiyor.

"İlkin, umumiyetle ahlâki denilen bütün fiillerde müsterek bir karakter vardır. O da hepsinin önceden kurulu kaidelere uygun olmalarıdır. Ah-lâkî hareket etmek bir düstura bir norma göre hareket etmektir. Ahlâkın sahası vazifenin sahasıdır. Vazife ise önceden çizilmiş bir hareket tarzıdır. Nasıl bir fiil, kurulu bir kanunla yasak edilmedikçe, bir suç olmazsa, aynı suretle, önceden kurulu bir kaideye aykırı olmıyan bir fiil de ahlâka aykırı değildir. O halde diyebiliriz ki ahlâk, hareketimizi önceden tayin eden muay-yen hallerde nasıl hareket etmek gerektiğini gösteren, *bir hareket kaideleri sistemidir.* Dolayısıyla iyi hareket etmek, iyi itaat etmektir." (30).

1906 da Fransız Felsefe cemiyetine *Ahlâk Vakıasının Tayini* üzerine sun-duğu bir bildiri de, önceki fikirlerinin bir özetini vererek gene ilkin ahlâk

(28) Division du Travail Social, birinci baskıya giriş 23-24

(29) Morale Professionelle Birinci Bölüm.

(30) Education Morale 26-27

vakıasını bir hareket kaidesi olarak görüyor. Ahlâk kaidesini başka kaidelerden ayırmak için daha önce verdiği kıstaslara yeni bir kıstas daha ekliyerek onun bütün özelliğinin, ahlâk fiiline, terki bî, sentetik bir yolla, kendinden dışarda bulunan müeyyideyi bağlamasında bulunuyor. *Meslek ahlâkı*'nda oldukça aydınlanan bu tarif, burada daha kesin bir şekil alıyor.

Ahlâk vakıası bir hareket kaidesidir. Fakat her hareket kaidesi ahlâk kaidesi değildir. Birtakım kaideler vardır ki fertle ilgilidir. Sağlık kaideleri gibi, bir takımları da vardır ki, muayyen bir bilginin tatbikidir; teknik kaideleri gibi. Ahlâk kaidesi ilkin içtimai bir kaidedir. Sonra bir eser meydana getirmek için tatbik edilen bir kaide değildir.

Sağlığımız için yaptığımız bir işte hareketin neticesi işin kendisinden doğar. Yapılan iş doğrudan doğruya bir netice doğurur. Meselâ hasta oluruz. Halbuki ahlâk fiilinde netice fiilin kendinden doğmaz. Hareketin doğurduğu netice, ferdin dışında, önceden kurulu bir kaideye uygunluk veya aykırılıktan doğar. Birincide bağ, münasebet, *analitik*, tahlilidir. İkincide ise *sentetik*, terki bîdir. Birincide fiil ile netice aynı cinstendir. Ve doğrudan doğruya birbirine bağlıdır. İkincide ise fiil netice ile başka cinstendir. Ve dolayısıyla vasıtalı olarak birbirine bağlanırlar. Birincide fiil neticeyi doğurur meydana getirir, ikinci de ise neticeyi çağırır, harekete getirir. Meselâ insan öldürme, öldürme fiilinin öldürme üzerine önceden kurulu bir kaideye uygun veya aykırı oluşuna göre bir netice doğurur. Savaşta da, barışta da, insan öldürme fiili aynı olduğu halde, doğurduğu neticeler başka başkadır. Birincide suç ikincide ise vazifedir. Çünkü birincide bir müeyyideyi harekete getiriyor. İkinci de ise getirmiyor. (31). O halde gene aynı neticeye varıyoruz: Ahlâk hadisesi müeyyideli hareket kaidesidir.

Böylece ahlâk vakıasının birinci özelliği bir hareket kaidesi oluşudur. Bu hareket kaidesinin özelliği de önceden kurulu olmak ve bir müeyyideye bağlı bulunmaktır. Kısacası ahlâk kaidesi müeyyideli bir hareket kaidesidir. Bir müeyyideyi çağırın, harekete getiren bir hareket kaidesidir.

Ahlâk vakıasının birinci özelliği, ahlâklılığın birinci unsur, ahlâk hayatının en şekli, en formel yanını göstermektedir. Bu ahlâkın kalıbıdır. Ahlâk hayatının bu boş kalıp içine giren bir muhtevası, maddesi vardır. O da, ahlâk kaidesine göre işlenen ahlâk fiilleridir. Bütün bu fiiller aynı cinsten, dolayısıyla aynı mahiyette olduklarına göre, müşterek bir takım karakterleri olmak gerekir. Bu müşterek karakter veya karakterler ahlâklılığın başka temelli unsurlarını teşkil ederler. Onları tanıdığımız zaman, ahlâklılığın ikinci unsurunu bulmuş olacağız.

(31) Sociologie et Philosophie, Détermination du Fait Moral

Bunun için de, ahlâk muhtevası üzerine her türlü peşin fikirlerden sıyrılarak, gerçekte, ahlâk düşüncesinin yani kamu vicdanının ahlâk fiili olarak tanıdığı fiiller hangileri olduğunu müşahade etmek lâzımdır. Müşahadenin bize gösterdiğine göre, insan fiilleri gerçekleştirmek istedikleri gayelere göre birbirinden ayrılırlar. İnsanların güttüğü gayelerse iki sınıfta toplanabilir. Birincisi, şahsi gayelerdir, bunlar fiili işleyen ferdi ve yalnız onu ilgilendirir. İkincisi, gayrî şahsî gayelerdir, bunlar da, fiili işleyen fertlerden başka bir şeyi ilgilendirir." (32). Şahsi gayeler, ya varlığımızı korumak, yahut ta geliştirmek için güttüğümüz gayelerdir. Bu gayelerin, kamu vicdanının gözünde, bir ahlâk değeri yoktur. Hiçbir zaman da olmamıştır. Bunlar ahlâkın dışındadır. Fakat, bu gayeleri gütmenin başkaları için bir faydası varsa, o zaman, güttüğümüz şahsî gayenin bir ahlâk değeri vardır. O halde vardığımız ilk netice şudur: "Mahiyetleri ne olursa olsun, şahsi gayelerin bir ahlâk değeri yoktur. Ne bugün, ne de geçmişte herhangi bir milletin ahlâk hareketi olarak tanıdığı birtek egoist hareket gösterilemez." (33). Böylece, ahlâk kaidelerinin buyurduğu hareketlerin şu müşterek karakteri vardır: Bunların hepsi şahsi gayeler güden hareketlerdir. Gayrî şahsi gayelerse, ferdi dışında bir veya birkaç şahsî ilgilendiren gayeler de değildir. O zaman, bir fert için ahlâkî olmıyanın, başkaları için ahlâkî olması anlaşılabilir. Doğayla de gayri şahsi gayelerin zaruri olarak fertlerden başka bir şeyle ilgili olması lâzımdır. Bu gayeler fert üstü gayelerdir.

"İmdi, fertlerin dışında, onların birleşmesinden meydana gelen gruplardan, yani cemiyetlerden başka bir şey yoktur. O halde ahlâk gayeleri, konusunu cemiyet olan gayelerdir. Ahlâklı hareket etmek, kollektif bir menfaat için hareket etmektir. Ahlâkın alanı, cemiyetin alanının başladığı yerde başlar. İnsan ancak ferdî gayelerden üstün gayeler güttüğü zaman, kendisinin hareket eder. İmdi, teolojik mefhumlara başvurmadığımız takdirde, ferdin üstünde, ampirik olarak müşahade edilebilen birtek varlık vardır, o da cemiyettir. O halde, ahlâkın ikinci unsuru bir cemiyet gurubuna bağlı olmaktan ibarettir. İnsanın ahlâklı bir varlık olabilmesi için kendinden başka bir varlığa yani bir cemiyete bağlanması lâzımdır." (34).

Ahlâk Vakıasının Tayni üzerine bildiride de *Ahlâk Terbiyesindeki fikirlerinin bir özetini vererek, ahlâk vakıasının ikinci özelliğini arzu edilir bir hareket oluşunda buluyor. İlkin, ahlâk hareketi, mecburî, mükellef olduğumuz bir harekettir. Çünkü bir müeyyideye bağlıdır. Sonra, bu hareket,*

(32) Education Morale 64

(33) Aynı eser 66

(34) Education Morale 68-70

bizim arzu ettiğimiz, iyi bulduğumuz bir harekettir. Onu gerçekleştirmeyi kendimize gaye ediniriz. Onun arzu edilir olması da, içtimaiî olmasından, cemiyetce bir ahlâk değeri taşımasındandır.

Böylece, ahlâk vakıası, ilkin bir kaide, sonra da bir gaye olarak görünür. Kaidenin özelliği önceden kurulu, bir müeyyideye bağlı olmaktadır. Gayenin özelliği ise içtimai, kollektif menfaata bağlı, arzu edilir olmasıdır. Kısacası, *ahlâkın birinci unsuru disiplin ruhu, ikinci unsuru da bir guruba bağlılıktır*. Durkheim'a göre bunların birincisi vazife duygusunu, ikincisi de iyilik arzusunu ifade eder. O halde *ahlâkî olan hem mecburi, hem de arzu edilir olandır*.

Ahlâk vakıasını açıklama.

Durkheim'a göre, bir cemiyet vakıasının açıklamak, ilkin, onun cemiyet içinde hangi ihtiyaca cevap verdiğini, oynadığı rolü gördüğü işi, bir kelime ile fonksiyonunu; sonra da, daha esaslı olarak, onu meydana getiren sebepleri bulmak ve göstermektir.

Ahlâk vakıasının müşahade ettiğimiz özellik'eri gösteriyor ki ahlâkın rolü ilk olarak hareketi tayin etmek, sabitleştirmek ve ferdin keyfî arzusunun kurtarmaktır. Böylece hareketi kaideye bağlamak düzene koymak ahlâkın temel fonksiyonlarından biridir. Hareketlerimize belirli bir şekil ve istikamet vermek, ancak değişmez alışkanlıklarla mümkündür. O halde ahlâkın ilk işi birtakım kollektif alışkanlıklar meydana getirmektir.

"Fakat düzenlilik ahlâklılığın ancak bir unsurudur. Kaide fikrini iyice tahlil edersek, onda, düzenlilikten daha az önemli olmayan başka bir unsur da görürüz." (35). O da otorite fikridir. Çünkü bir kaide sadece alıştığımız bir hareket tarzı değil, aynı zamanda değiştirmekte serbest olmadığımız bir hareket tarzıdır. Onda bize karşı gelen, bizi aşan, bize kendisini zorla kabul ettiren, bize baskı yapan bir şey vardır. Onun olup olmaması veya olduğundan başka türlü olması elimizde değildir. Şüphesiz, her kaide, emredici, buyurucudur. Fakat ahlâk kaidesi tamamiyle buyruktan ibarettir. Ve başka birşey de değildir. O halde, ahlâkın başka bir fonksiyonunu hareketlerimizi irademizden üstün bir otoriteye, bir mânevî kuvvete bağlamaktır. Hareketlerimizi keyfi heveslerimize göre değil, onlara gem vuran bir otoritenin buyruklarına göre idare etmeyi sağlamaktır. Böylece, "ahlâk hayatının kökünde düzenlilik zevkinden başka, ahlâk otoritesi duygusu da vardır. Zaten, ahlâkın bu iki görünüşü arasında, sıkı bir yakınlık vardır, her ikisini de içine alan da-

(35) Aynı eser 31-32

ha mürekkep bir kavramda birleşirler. O da *disiplin* kavramıdır. Gerçekten disiplinin gayesi hareketi düzenlemektir. Belli şartlarda tekrarlanan hareketleri gerektirir. Fakat otoritesiz gitmez." (36). O halde *ahlâkın birinci fonksiyonu bir disiplin ruhu yaratmaktır.*

Durkheim, disipline kendiliğinde bir değer veren bu görüşünün disiplini hayatın serbestçe gelişmesine bir engel olarak gören ahlâkçıları korkuttuğunu, fakat bu korkunun yersiz olduğunu belirttikten sonra, diyor ki: "İlk önce, disiplinin, kendiliğinden ve buyurduğu hareketlerden müsta-kil olarak içtimai bir faydası olduğunu isbat etmek kolaydır. Cemiyet hayatı, organize hayatın şekillerinden biridir. Canlı organizasyon ise, muayyen kaideleri gerektirir. Marazi bozukluklara uğramadan onlardan ayrılamaz. Canlı varlık, yaşayabilmek için, her an muhitin zaruretlerine cevap vermek zorundadır. Çünkü hayat kararsızlığa dayanamaz. Bunun sonu ya ölüm veya hastalıktır. O halde canlı varlık, dış kuvvetlerle her karşılaşmasında, gere-ken tepkiyi göstermek için yeniden çabalamak zorunda olursa, dört yanını çeviren yok edici kuvvetler onu çabuk alt üst ederler. Bunun içindir ki, or-ganların tepkisi, temelinde, önceden çizilmiştir. Bir takım hareket tarzları vardır ki muayyen şartların verildiği her defada muntazam olarak yapılma-ları gerekir. Bir organın fonksiyonu denilen de budur. Kollektif hayat da aynı zaruretlere bağlıdır. Düzenlilik ona daha az gerekli değildir. Aile, mes-lek, medeniyet hayatının işleminin her an sağlanması lâzımdır. Bunun için de, bu işlemin şeklini durmadan arayıp durmak zorunda olmamalıyız. Bu münasebetlerin ne olması gerektiğini tayin eden düsturların, normların ku-rulmuş olması, fertlerin de onlara uyması lâzımdır, günlük vazife dediğimiz şey de, bu uyma veya boyun eğmeden ibarettir." (37).

Fakat disiplinin yalnız cemiyet hayatına faydalı olması yetmez. Onun fert hayatına da faydalı olması gerekir. Aksi halde vicdanlarda yer edemez. Gerçekten de, disiplin fert hayatında cemiyet hayatındakinden daha az ge-rekli değildir. Çünkü, "muayyen belli sınırlara sığmamak aczi, insan faali-yetinin, hattâ biyolojik faaliyetin bütün şekilleri için bir maraz alâmeti-dir." (38). Çünkü insan sınırlı bir varlıktır. Bir bütünün bölümüdür. Vücut bakımından tabiatın, ruh bakımından da cemiyetin bir bölümüdür. O halde tabiata aykırı hareket etmeksizin, kendini çevreleyen sınırları aşamaz. "Aksi bir kuvvetin tutmadığı her kuvvet, sonsuzlukta kayıp olur gider. Dolayısıyla de, hayat kuvvetlerini doğru sınırlar içinde tutan düzenleyici organlara ihtiyaç vardır." (39). Beden hayatımızda sinir sisteminin gördü-

(36) Aynı eser 36

(37) Education Morale 41-42

(38) Aynı eser, 43

(39) Education Morale 46

ğ u bu iş i, ruh hayatımızda ahlâk kaidelerinin otoritesi görmektedir. “Gerçekten de, ahlâk kaideleri, sahip oldukları bu otorite sayesinde, ölçüyü aşmaya yeltenen her türlü arzu, ihtiyaç ve istiyaklarımızın karşısında dikilen gerçek kuvvetleridir.” (40). “Çünkü ahlâk geniş bir yasak sistemidir. Dolayısıyla de, gayesi fert faaliyetinin normal olarak içinde devredebildiği ve etmek zorunda olduğu dairenin sınırını çizmektedir. Şimdi bu zaruri sınırlamanın neye yaradığını görüyoruz. Ahlâk kaidelerinin topu, gerçekten, her insanın çevresinde ideal, mânevi bir set teşkil ederler. İnsan ihtiraslarının dalgası, daha ileri gidemedi, bu seddin önünde kırılır. Bu şekilde tutulmaları da, giderilmelerini mümkün kılar. Bundan ötürü, bu set, herhangi bir noktada gevşeyince, o ana kadar tutulan insan kuvvetleri, açılan gedikten coşarak taşmaya başlar; fakat başı boş akmaya başlayınca da, duracak bir sınır bulamaz, erişemedikleri bir hedefe doğru zarar ve acı verici bir halde akmakta devam ederler. Meselâ, aile ahlâkı kaideleri otoritelerini kaybedince, eşler karşılıklı vazifelerini yerine getirmeyince, ahlâkın bu, ölümünün tuttuğu ve düzenlediği ihtiraslar ve istihalar zincirlerini kırar, düzenden çıkar, ve bu düzensizlikle, daha da taşarlar. Her türlü sınırdan sıyrıldıkları için kendilerini tutamayan bu ihtiraslar, bir kırgınlık ve bezginlik yaratırlar, bu da, intihar istatistiklerinde bir artma ile kendini gösterir. Aynı şekilde, ekonomik hayatı idare eden ahlâk sarsılınca, artık bir sınır tanımayan, ekonomik ihtiraslar kızışır ve coşar, o zaman da istiyerek ölenlerin yıllık sayısının yükseldiği görülür.” (41). Bu misaller çoğaltılabilir.

Böylece görüyoruz ki, disiplin yalnız cemiyet için değil, fert için de zardır. Ve ahlâk disiplininin faydası yalnız ahlâk hayatı için değil genel olarak hayatımız için de büyüktür. Çünkü ahlâk disiplini, ‘karakter ve şahsiyetin teşekkülünde büyük rol oynar. Karakterde esas olan, kendine hâkim olmak, ihtiraslarımızı arzularımızı, alışkanlıklarımızı durdurmak, yahut denildiği gibi, geri etmek ve onlara hükmetmektir. Ahlâk disiplini bize bu kendimize hâkim olma alışkanlığını sağlar.” (42).

O halde ahlâkın birinci fonksiyonu bir disiplin ruhu yaratmaktır. Bundan daha az önemli olmıyan başka bir fonksiyonu da vardır, o da insanı, ferdi menfaatlerin çevresini aşan gayelere bağlamaktır. İnsanı kendinden üstün bir varlığa, bir cemiyete bağlamaktır. Bir kelime ile bir bağlılık duygusu yaratmaktır. “Ahlâk kaidelerinin karakteristiği, cemiyete bağlılığın (Solidarité sociale) temel taşlarını ifade etmelidir. Hukuk ve ahlâk bizi hem birbirimize, hem de cemiyete bağlayan, fertler kütlesinden bir ve bir cins

(40) Aynı eser 46

(41) Education Morale, 48

(42) Education Morale, 52

(mütecanis) bir topluluk meydana getiren bağların topudur. Bu bakımdan denilebilir ki, bağlılık (solidarite) kaynağı olan her şey ahlâkî bir şeydir. Ahlâklılık bir cemiyete, bir guruba bağlılıktan ibarettir ve o bağlılık gibi değişir." (43).

Fakat "bir varlığa bağlanmak, onunla birleşmek, onunla bir varlık vücudunda getirmek, hattâ yaklaşıma fedakârlığa kadar varırsa, onun yerini almağa hazır olmak demektir. İnsanın kendinden bu derecede feragati anlaşılmasında değil midir? Madem ki cemiyet, fertten başka ve onun üstünde bir varlıktır, o halde bu bağlanma, fert için bir kulluk, bir eksilme değil midir? Böylece burada da daha önce ahlâkın birinci unsurundan bahsederken karşılaşılan güçlüğü benzer bir güçle karşılaşılıyor. Nasıl disiplin ilk bakışta tabiatimize aykırı göründü ise, şimdi de feragat o derece tabiate aykırı görünüyor." (44). Fakat bu da bir görünüşten ibarettir. Şüphesiz fert ile cemiyet başka başka varlıklar olmakla beraber, fert, ancak cemiyete bağlanmak şartıyla tabiatini tam olarak gerçekleştirebilmektedir. Nasıl ahlâk kaidelerinin otoritesinin gevşediği anda, cemiyette meydana gelen şevksizlik ve kırgınlığın neticesi intihar grafiklerinin yükselmesinde görüyor idiysek, "aynı süratle nerede cemiyet iradeleri normal olarak kendine çeken kuvveti kaybederse, nerede fert ancak özel menfaatler peşinde koşmak için kollektif gayeleri gütmeye olursa orada aynı hâdisenin meydana geldiğini ve intiharların çoğaldığını görüyoruz. İnsan her türlü topluluktan ayrı olduğu, yani fazlasıyla egoist yaşadığı ölçüde kendini öldürmeğe daha elverişlidir. Böylece kendini öldürme bekârlarda evlilerden üç misli fazladır. Kısr ailelerde ise, çocuklu ailelerinkinden iki misli fazladır. Çocuklu ailelerde de, çocukların sayısı ile ters orantıdır (makûsen mütenasiptir.) Böylece bir fert, bir aile gurubuna dahil oluşuna ve olamayışına göre, aile gurubunun da yalnız eşlerden ibaret oluşuna, yahut ta az çok sayıda çocukların mevcudiyeti sonunda daha sağlam oluşunâ göre, dolayısıyla de, aile cemiyetinin az çok toplu, sıkı ve kuvvetli oluşuna göre, insan az veya çok hayata bağlanır. Kollektif duyguları kuvvetlendiren buhranlar da aynı neticeleri doğurur. Meselâ savaşlar, yurt severliği kamçılayarak, özel düşünce ve kaygıları unutturur. Tehdit ve tehlike altında bulunan yurdun hayali şuurlarında, barış zamanıkinden daha başka bir yer tutar. Dolayısıyla ferdi cemiyete bağlayan bağlar kuvvetlenir, aynı anda onu hayat bağlayan bağlar da kuvvetlenir, kendini öldürmeler azalır. O halde egoist, mesut olmak sanatını herkesten iyi bilen becerikli ve açık gözün biri olmak gerekir. Gerçekte, tam tersine olarak, bir hiçin bozabi-

(43) Division du Travail Social,

(44) Education Morale 75-76

leceği kararsız bir müvazene içinde yaşar. *İnsan yalnız kendine bağlandığı ölçüde, en az kendine bağlıdır.*" (45).

Çünkü, "insan büyük bölümünde cemiyetin mahsulüdür. Bizde bulunan en iyi şeyler, faaliyetimizin bütün yüksek şekilleri bize hep ondan gelir." (46). Dil, din, ilim hep cemiyetin eseridir. Bunlardan bir an mahrum olduğumuz düşünölsün benliğimizin ne kadar eksildiğini, fakirleştğini, insanlığımızın hayvanlaştığı görülecektir. "Bizce bir sürü haller vardır ki, biz de bizden başka bir şeyi ifade ederler, yani cemiyeti ifade ederler. Onlar bizde yaşayan ve hareket halinde olan cemiyetin kendisidir. Şüphesiz cemiyet bizi aşar ve dışımıza taşar. Çünkü o ferdî varlığımızdan sonsuzca geniştir, fakat aynı zamanda da bizi çevreler, fakat aynı zamanda bizdedir de, tabiatımızın bütün bir yaniyle, onunla birleşiriz. Fizik organizmamızda bize cemiyetten gelen fikir, duygu ve hareketlerle beslenir. Benliğimizin bu büyük bölümü cemiyetten gelir. Bu bakımdan, nasıl bağlılığımızın konusu olabildiği kolayca anlaşılır. Gerçekten kendi benliğimizden ayrılmaksızın, ondan ayrılamayız." (47). Böylece, "nasıl ahlâk bizi sınırlar ve tutarken, tabiatımızın zaruretlerine cevap vermekten başka bir şey yapmıyor idiyse, aynı suretle, bizi bu guruba bağlanmayı ve bağlı olmayı buyururken de, bize varlığımızı gerçekleştirmeyi buyurmaktan başka bir şey yapmıyor. Şeylerin tabiatı tarafından istenen bir şeyi emretmekten başka bir şey yapmıyor." (48).

Durkheim, sosyolojik hadiselerin açıklanmasında ilkin fonksiyonlarını, sonra da sebeplerini belirtmek metodunu takip etmiştir. İş bölümünde bu metodu tatbik etmiştir. Fakat, yalnız fonksiyonu açıklamanın kâfi gelmediği noktası üzerinde çokça durmuştur. Nitekim iş bölümünden sonra yazdığı *Sosyolojik Metodun Kaidelerinde*, içtimai hadiselerin açıklanmasından söz ederken "içtimai bir hadiseyi açıklamak için onun neye yaradığını, hangi rolü oynadığını göstermek kâfi değildir. Aynı zamanda, gördüğü fonksiyon ile birlikte onu meydana getiren müessir illeti de aramak lâzımdır." (49). diyor. Fonksiyon için, "içtimai bir vakıanın fonksiyonu herhangi bir içtimai gaye ile münasebetinde aranmak gerektir." dedikten sonra, sebep için de "bir içtimai vakıanın sebebi ferdî şuur hallerinde değil ondan önce gelen içtimai vakıalarda aranmak gerekir." (50) diyor. Böylece içtimai bir vakıa olan ahlâkın sebebini de cemiyette arıyor. Her türlü teolojik, metafizik mefhumları bırakarak, yalnız amprik tecrübeye dayanıldığı takdirde, ahlâkın sebebini cemiyet olduğu neticesine varıyor. Diyor ki:

(45) Education Morale 77-78

(46) Education Morale 78

(47) Education Morale 80-81

(48) Education Morale 82

(49) Règles de la Méthode Sociologique,

(50) Aynı eser

“Gerçekten gördük ki, ahlâkın konusu ferdi, bir veya birçok cemiyet guruplarına (aile, millet, insanlık) bağlamaktır. Ahlâk ta bu bağlanmayı gerektirir. O halde ahlâk cemiyet için yapılmıştır. Böylece ahlâkın cemiyet tarafından yapıldığı apriori olarak apaçıktır.” (51). Yoksa, ahlâkın yaratıcısı kim olabilirdi? ferd mi? Buna imkân yoktur. Çünkü ferdin kendisini doğrudan doğruya ilgilendirmiyen ve ondan başka bir gerçekliği hedef eden bir fikir ve hareket sisteminin kurucusu olması imkânsızdır. Bu, mantık bakımından da zaruridir. Çünkü cemiyet ahlâkın gayesi olduğuna göre, kurucu veya yapıcısı da o olmak gerektir.

“Esasen bu mantık delili kesin olarak kabul edilen bir tarih ile de doğrulanmaktadır. Ahlâkın cemiyetin eseri olduğunu iyice gösteren bir şey varsa, o da onun cemiyetler gibi değişmesidir. Yunan ve Roma sivilizasyonunun ahlâkı bizim ahlâkımız değildir. Bunu, ahlâk fikrinin onlarda bulanık, bizde aydın olduğunu söylemekle açıklayamayız. Tarihin şüphesiz kıldığı bir şey varsa, o da, her milletin ahlâkının onunla yaşayan milletin yapısı ile doğrudan doğruya ilgili olduğudur. Bana bir millette evlenme, aile ahlâk nedir, söyleyiniz, siz onun yapısının ana çizgilerini söyleyebilirim. Bır kelime ile, her cemiyet tipinin, kendisi için zaruri olan bir ahlâkı vardır. Nasıl ki, her biyolojik tipin, yaşamasını sağlayan bir sinir sistemi vardır. O halde ahlâk cemiyetin eseridir. Hattâ cemiyetin yapısının gerçek bir aynasıdır.” (52).

Böylece ahlâkın iki unsurunun nasıl birbirine bağlandığını, ve birliklerini neyin meydana getirdiğini biliyoruz. Onlar birbirinden ayrı ve bağımsız iki şey değil, aksine bir tek ve aynı şeyin, iki yönünden başka bir şey değildir. O da, cemiyettir. Gerçekten disiplin bize kumanda eden, emirler gösteren, kanunlar veren cemiyet değildir de nedir? İkinci unsur da, guruplara bağlanmada da yine cemiyeti buluyoruz. Fakat cemiyet bu defa bize, iyi ve arzu edilen bir şey, bizi çeken bir gaye, gerçekleştirmek istediğimiz bir ideal olarak görünüyor. Cemiyet bize, bir yandan, bizi zapteden, bize sınırlar çizen sınırı aşmamıza engel olan, önünde dinî bir saygı ile eğildiğimiz bir otorite olarak görünüyor. Öte yandan da, dost ve koruyucu bir kuvvet bize bütün fikir ve ahlâk gıdamızı veren irademizin kendisine doğru şükran ve muhabbetle yöneldiği besleyici ana olarak görünüyor. Birinci halde o, kıskanç ve korkunç bir tanrı, emirlerine karşı gelmeyi istemiyen sert bir kanun koyucu, ikinci halde ise, müminin kendini seve seve verdiği, yardımca bir tanrıdır.” (53).

(51) Education Morale 97

(52) Education Morale 99

(53) Education Morale 105

Böylece, ahlâkın iki unsuru, cemiyetin iki özelliğinin ifadesidir. Birincisi bizim üstümüzde oluşu, ikincisinde de, içimizde oluşudur. Felsefî bir tabir kullanacak olursak onun bize müteal (transcendantal) ve bizde mündemiç (immanent) oluşunun ifadesidir. Bize kumanda ediyor, biz de onu kendimize gaye ediniyoruz. Çünkü bizden üstündür. Ona bağlanıyoruz. Onu seviyoruz, çünkü içimizdedir, benliğimizden ayrılmadan ondan ayrılamayız.

Bu şekilde anlaşılan ahlâk, Durkheim'i, klâsik ahlâkın temelli iki kavramını rasyonel olarak açıklamaya götürüyor. Onlar da iyi ve vazife fikirleridir:

“Vazife buyuran ahlâktır. Sırf otorite olduğu için ve bundan dolayı, kendisine itaat etmek zorunda olduğumuz bir otorite olarak anlaşılan bir ahlâktır. İyi, iyi birşey olarak anlaşılan, iradeyi kendine çeken, arzuyu kendiliğinden harekete getiren ahlâktır. Kolayca görülüyor ki, vazife, bize kaideler koyan, tabiatımıza sınırlar çeken cemiyettir. Bunun yanında, iyi de cemiyettir. Fakat varlığımızdan daha zengin bir varlık olan, kendisine bağlanmadan varlığımızı zenginleştiremediğimiz cemiyettir. Böylece ahlâk bize iki şekil altında görünüyor: birinde onu, bizden tam bir itaat isteyen, buyurucu bir kanun olarak, ötekinde ise, duyarlığımızın kendiliğinden arzu ettiği bir ideal olarak görüyoruz.

Ahlâkçılar bu iki kavramın birliğini görüyorlar, fakat birliklerini meydana getiren şeyi göremiyorlardı. Onun için birini ötekinden çıkarmağa çalışıyorlardı: “Bazılarına göre ilk kavram iyidir, vazife ondan çıkar. Kaideye uymak bir vazifedir, çünkü buyurduğu iş iyidir, derler. Fakat o zaman da, vazife fikri silinir, ve tamamiyle ortadan kaybolur. Çünkü, birşeyi sevdiğimiz, iyi bulduğumuz için yapmak, vazife olarak yapmak değildir. Bunun aksine olarak vazifede, duygularımızın mukavemetine karşı gerekli görülen bir emek fikri vardır. Mükellefiyet fikrinin temelinde ahlâkî veya manevî bir baskı fikri vardır. Bazıları da, iyiyi vazifeden çıkarmağa uğraşırlar, vazifesini yapmaktan başka iyi şey yoktur, derler. Fakat o zaman da, ahlâk, çeken, duyguya söyleyen, arzuyu kendilinden harekete getiren herşeyden mahrum olursa buyurucu, kumanda edici bir yasak olur. İyi fikri ortadan kalkar.” (54). Mesele bu şekilde ortaya atılınca, çözülemez. Fakat tersine olarak ahlâkın bu iki unsurunun, aynı bir gerçekliliğin iki görünüşü olduğu anlaşıldığı zaman, kolayca çözümlenebilir, bu da cemiyettir. O halde, ne iyiyi vazifeden, ne de vazifeyi iyiden çıkarmağa lüzum vardır. Fakat cemiyeti birinci veya ikinci görünüşü altında kavradığımızı göre, cemiyet bize, kumanda eden bir kuvvet, yahutta, benliğimizi kendisine verdiğimiz, sevilen

bir varlık olarak görünüyor. Hareketimizi biri veya öteki ile tayin etmemize göre, vazife saygısı veya iyi sevgisi ile hareket ediyoruz.

Durkheim, klâsik ahlâkın başlıca iki kavramını, rasyonel ahlâkın iki unsuruna bu şekilde bağladıktan sonra, bunların bu âna kadar dayandığı din unsurunu da, aynı şekilde rasyonel ahlâka bağlıyor. Din ahlâkının dayandığı Tanrı buyruğu ile tanrı sevgisini, cemiyet otoritesi ile cemiyete bağlılığın sembolleri olduğunu gösteriyor. Diyor ki:

“İlkin, din, ahlâkı üstün, yücel bir varlığı (Tanrıya) bağlamakla, ahlâk kaidelerinde bulunan otoritenin kavranmasını kolaylaştırmıştır. Bizim üstümüzde, bizi zorlayan bir varlık olunca ahlâk mükellefiyetinin objektif bir temeli bulunuyor. Fakat tanrı yalnız ahlâk düzeninin kurucusu ve koruyucusu olmakla kalmıyor, aynı zamanda, her ferdin gerçekleştirmek istediği bir ideal de oluyor. Tanrıya benzemek, tanrı ile bir olmak, her din ahlâkının temel ilkesidir.” (55). Böylece tanrı hem üstümüzde, hem de içimizdedir. Bir yandan buyruklarına boyun eğeriz, bir yandan da severek ona doğru koşarız. O, hem korktuğumuz, hem de sevdiğimiz bir varlıktır. Çünkü “bizden ne kadar üstün olursa olsun, yine aramızda ortak birşey vardır. Bizde ondan gelen bir parça vardır. Varlığımızın en yüksek bölümü, ruhumuz ondan gelir. Bizde tanrının ifadesidir. Ruh tabiatımızın tanrılık unsurudur. Ve asıl geliştirmemiz gereken de bu unsurdur. (56). O halde din ahlâkının dayandığı, tanrı bir yandan bizim dışımızda ve üstümüzde var olan, bir yandan da manevi varlığımızın kaynağı olan cemiyettir. Durkheim'e göre, Tanrı, cemiyetin sembolik ifadesidir.

Böylece, Durkheim, ahlâk terbiyesinin başında ortaya attığı meseleyi çözümlemiş oluyor. Gittikçe lâyikleşen ahlâkımızı, lâyık bir temel bulmak için giriştiği işte, “bütün ahlâk gerçekliklerini rasyonel kavramlarla ifade etmeğe muvaffak” olmuştur; tecrübe üstü bir varlık anlayışı yerine, doğrudan doğruya müşahade edilen, ampirik, tecrübi bir varlık anlayışı koymuştur. Bu varlık da cemiyettir.

Böyle bir anlayış, ilkin, dinin koyduğu müeyyideleri, hele öte dünya korkusu müeyyidesini ortadan kaldırmakla, ahlâkı zayıflatacaktır, yollu bir itiraza uğrıyabilir. Fakat, birçok büyük dinlerde böyle bir müeyyide yoktur. “Yahudi dininde, tarihinin epiyce ileri bir devrine kadar böyle müeyyidesiz yoktu.” Sonra, bugün ahlâk vicdanımız, sırf müeyyide korkusu ile işlenen fiillere ahlâk değeri vermiyor. O halde böyle bir endişe yersizdir. Sonra, ah-

(55) Education Morale 118-119

(56) Education Morale 112-120

lâkı bu şekilde rasyonelleştirmek de, ahlâkı fakirleştirecektir, diyenler bulunacaktır. Bu da yersizdir. Çünkü, ahlâk, rasyonelleşmekle, varlığından birşey kaybetmiyor. Tecrübe üstü bir akıldan, tecrübede bulunan bir akla getiriliyor. Aklımızın anladığı, açıkladığı unsurlarla kuruluyor. Şeylerle münasebetimizi aklımıza göre ayarlamakla, maddi hayatımızda neler kazandıksa, insanlarla münasebetimizi de aynı şekilde ayarlamakla, birşey kaybetmiyeceğimizden başka çok şeyler de kazanmış olacağız. Bugün biz ancak bilerek, anlayarak işlediğimiz hareketlere bir ahlâk değeri veriyoruz. O halde ahlâkı anlamak, açıklamak, ahlâkı fakirleştirecek değildir. Tersine, ona yeni unsurlar da ekliyerek, zenginleştirecektir.

Ahlâkın, rasyonelleşmekle elde ettiği birinci kazanç, "dinî bir temel üzerine dayandıkça, saplanıp kaldığı hareketsizlikten kurtulmak olacaktır. Ahlâk ebedi ve değişmez bir varlığın kanunu olarak görüldüğü müddetçe, tanrı gibi, değişmez bir ahlâk olarak anlaşılacaktır. Fakat ahlâk, bizim isbat etmediğimiz gibi, tanrılığın bir timsali, örneği değil de, cemiyetin bir fonksiyonu olunca, cemiyetlerde hüküm süren izafi devamlılık ile izafi değişimden pay alacaktır. Bir cemiyet varlığının bütün devamı boyunca, belli bir ölçüde, kendinin aynı kalır. Geçirdiği birtakım değişimler altında, her zaman aynı kalan bir yapı temeli vardır. Ortaçağ ahlâkı ile bugünkü ahlâk arasında ortak çizgiler vardır. Fakat öteyandan da, cemiyet kendi halinde kalmakla beraber, durmadan gelişmektedir. Fakat cemiyet ne kadar mürekkep ve hareketli olursa, uğradığı değişimler de o kadar hızlı ve önemli olur. İşte bunun içindir ki, bugün başlıca vazifemiz kendimize bir ahlâk edinmektir." (58).